

Het proces en de drijfveer Een analyse van André Brinks *Houd-den-bek* via de theorieën van “law and literature”

Irma Bluijs

The process and the motive: An analysis of André Brink's Houd-den-bek with recourse to the theories of “law and literature”

André Brink's novel Houd-den-bek (English version: A Chain of Voices), published in 1982, is about a slave revolt that actually took place in 1825. The first and last parts of the novel are taken almost verbatim from the original indictment and judgment of the court. In the intermediate part of the novel, Brink lets thirty people take the stage, each with his or her own perspective on the case. In this article, the interaction between the judicial and the literary texts are analyzed through the theories of law and literature of inter alia Robert Cover and Richard Weisberg. The middle text offers more space for ethical nuances and different points of view, which exposes the fallibility of the judgment and undermines the court's authority. The ultimate effect of the differences and the similarities between the two kinds of texts is a critique of the politics of apartheid.

1. Inleiding¹

Vanaf de invoering van de eerste apartheidswetten in 1948 tot de vrijlating van antiapartheidsactivist Nelson Mandela op 11 februari 1990 en de eerste algemene verkiezing voor alle rassen in april 1994 was in Zuid-Afrika sprake van een overheidsbeleid van rassensegregatie (Pons-Vignon en Anseeuw, 2009: 883). Ten tijde van de apartheid in Zuid-Afrika hebben velen geprotesteerd tegen dit regime. De Zuid-Afrikaanse schrijver André Brink uitte zijn afkeer tegen dit regeringssysteem via verschillende romans. *Houd-den-bek*, geschreven in 1982, is een van die romans. Het verhaal speelt zich af rond het einde van de slavernij (1825) en kan niet alleen als een aanklacht tegen de slavernij maar ook als aanklacht tegen de apartheid worden gelezen. De wanverhoudingen die in de roman ontstaan tussen verschillende groepen onder druk van het systeem zijn evenzeer van toepassing op de apartheid als op de slavernij.

Houd-den-bek is opgedeeld in drie delen. In de proloog, de “akte van beschuldiging”, is een aanklacht wegens opstand opgenomen tegen elf (voormalige) slaven en personen die in dienst waren op de boerderij van de familie Van der Merwe. Na de proloog voert Brink dertig betrokkenen aan beide zijden van de slavenopstand op. In dit middenstuk wordt door de verhalen van de betrokkenen een mogelijke achtergrond gegeven van de opstand. In de epiloog, de “sententie”, volgt na een motivering de uitspraak, waarin acht van de elf verdachten schuldig worden bevonden.

De aanklacht, die in formele taal wordt geuit, toont een verhaal waarin de beklaagden onder leiding van slaaf Galant (Giliomee, 2003: 111) in opstand zijn gekomen tegen hun meesters en daarbij mensen hebben vermoord. De opstand

waarover wordt geschreven, heeft werkelijk plaatsgevonden in 1825.² André Brink heeft grote delen van de teksten die van deze zaak bestaan letterlijk overgenomen; vrijwel alle namen en leeftijden van de betrokkenen zijn ongewijzigd gebleven. Delen van de gearchiveerde “akte van beschuldiging” die veel juridisch jargon bevatten en de lezer geen nieuwe informatie verschaffen over de toedracht van de zaak, heeft Brink niet overgenomen.

Na de “akte van beschuldiging” volgt een constructie van de gebeurtenissen voorafgaand aan en tijdens de opstand. De schrijver geeft in dit gedeelte dertig betrokkenen het woord; twaalf (vrouwen van) meesters en achttien slaven of werkers.³ Door dit middenstuk is *Houd-den-bek* een zogenoemde meervoudige ik-roman. Iedere betrokkene wordt ook in de officiële documentatie genoemd, al zijn sommige namen iets veranderd en krijgen vooral (bepaalde) vrouwen beduidend meer spreekruimte dan zij in de rechtbank kregen. Bij de beschrijving van de dertig perspectieven heeft de schrijver veelvuldig maar ook creatief gebruik gemaakt van de verklaringen van de verdachten zoals opgetekend door de rechtbank. De perspectieven wisselen snel en overlappen soms, waardoor duidelijk wordt dat bepaalde interpretaties van personen verschillen met de zienswijze van anderen. Naarmate het verhaal vordert, wordt de afstand tussen de personages door de verschillende achtergronden van de mensen steeds groter en de opstand onvermijdelijker.

Nadat de opstand, die eerst in de proloog door de aanklager werd beschreven, in het middenstuk nogmaals wordt verteld, ditmaal vanuit verschillende perspectieven van de betrokkenen, keert de roman terug naar de feitelijke rechtszaak uit 1825, naar de “sententie”. In deze epiloog wordt het relaas van de openbaar aanklager (Zijner Majesteits Fiscaal) over de verwijtbare gedragingen van de verdachten grotendeels overgenomen. Dit relaas wordt gebruikt ter motivering van de straffen die de rechtbank oplegt. De Rade van Justitie geeft dus niet zelf deze motivering bij de straffen maar velt enkel het vonnis. Ook de Fiscaal kan als onderdeel van het rechterlijke systeem worden beschouwd. De Rade van Justitie kan zich blijkbaar vinden in de argumentatie van de Fiscaal, gezien de schuldigverklaringen en de strafmaat die wordt opgelegd. Op drie personen na worden de beklagden gestraft; zes moeten de opstand met hun leven bekopen, anderen moeten (levenslang) dwangarbeid verrichten. De uiteindelijke straffen wijken enigszins af van de eisen van de Fiscaal. Dit kan verklaard worden door een ander document, namelijk het pleidooi dat de advocaat van de verdachten hield. Dit pleidooi hielp niet voor alle gedetineerden, maar hoewel slavin Pamela schuldig wordt verklaard, wordt zij van blaam ontheven omdat zij onder druk stond van Galant. Rooy, een andere slaaf, ziet zijn straf deels verminderd door zijn schijnbare minderjarigheid. In het pleidooi van de openbaar aanklager worden deze omstandigheden weliswaar benoemd, maar niet als verzachtende omstandigheden aangemerkt. Dit gebeurt wel in het pleidooi van de verdediging. André Brink heeft het voor de strafmaat relevante deel van deze verdediging verweven in het pleidooi van de aanklager, waardoor een argumentatie uiteen wordt gezet voor het vonnis dat de

rechtbank uiteindelijk velt. Doordat de uiteindelijke strafmaat past in de argumentatie die Brink heeft samengesteld uit de documenten van de aanklager en de verdediging en doordat de Raad zelf geen uiteenzetting geeft van haar redenen, wordt het betoog dat in de epiloog van *Houd-den-bek* wordt weergegeven, met daarin de argumenten voor de uiteindelijke uitspraak, in dit onderzoek beschouwd als het betoog van de rechtbank. De rechtbank geeft ook aan dat zij haar vonnis baseert op hetgeen de aanklager en de verdediging hebben aangevoerd: “The Court after due investigation having heard the claim of the R.O. Prosecutor together with the prisoners’ defence, and having taken everything into consideration which deserved attention or could move the Court [...]” (Theal, 1904: 339).

Door het fictionaliseerde middenstuk, geïnspireerd op de verklaringen van de verdachten en getuigen zoals die te lezen zijn in de archieven, te plaatsen tussen de aanklacht en uitspraak die in 1825 zijn uitgesproken, kijkt de lezer met andere ogen naar dit vonnis. Anderzijds heeft het vonnis met terugwerkende kracht ook effect op de manier waarop de “ooggetuigenverslagen” worden gelezen. In dit artikel wil ik deze wisselwerking, gezien vanuit een aanklacht tegen apartheid, analyseren binnen het theoretisch kader van het interdisciplinaire onderzoeksgebied van “law and literature”.

2. “Law and literature”

Het onderzoeksgebied van “law and literature” wordt meestal gezien vanuit de toegevoegde waarde voor de jurist. Zo stelt raadsheer en bijzonder hoogleraar Rechtstheorie aan de Erasmus Universiteit in Rotterdam Jeanne Gaakeer in een interview in *NRC Handelsblad* dat juristen en vooral rechters romans zouden moeten lezen om hun empathisch vermogen te ontwikkelen en tunnelvisie te voorkomen.⁴ Het meeste onderzoek in de stroming “law and literature” wordt uitgevoerd door personen met een juridische achtergrond. Binnen dit onderzoek wordt “law and literature” meestal grofweg verdeeld in twee domeinen. Het eerste domein is “law as literature”, waar de centrale gedachte is dat juridische teksten evenals literaire teksten bepaalde verteltechnieken hanteren en daarom ook als zodanig kunnen worden geanalyseerd (Ward, 1993: 58). Het tweede domein is “law in literature”, waar vanuit juridisch oogpunt begrip kan worden bereikt voor bepaalde problemen door het verhalende en metaforische karakter van een roman (Ward, 1993: 44-45) en waar overkoepelende thema’s van het recht, zoals rechtvaardigheid en wraak, worden benaderd vanuit een meer filosofisch perspectief, wat de blik van de jurist kan verruimen (Posner, 1988: 14).

De tweedeling tussen “law as literature” en “law in literature” is ook te herkennen in Weisbergs boek *Poethics*, al wordt Weisbergs tweedeling meer in samenhang met elkaar beschouwd. Hij spreekt allereerst over een “poetic method for law”. Via deze methode wordt aangetoond dat ook de betekenis van een uitspraak via taal en retoriek wordt overgebracht; de verhalende structuur van een uitspraak leidt noodzakelijkerwijs tot

het vonnis. In meer of mindere mate is subjectiviteit onvermijdelijk, omdat de rechter zelf het gebeuren reconstrueert (Weisberg, 1992: 16-17). Door de retoriek van de uitspraak te analyseren kan de (onderliggende) betekenis ervan worden onderzocht. De tweede term die Weisberg bezigt is “poetic ethics”, oftewel “poethics”. Deze term moet worden begrepen in het licht van de “poetic method for law”, waarin de retoriek van een uitspraak wordt blootgelegd. Door de theorie van “poethics” kan vervolgens via de literatuur inzicht in het recht ontstaan (Weisberg, 1992: 35).

Door bepaalde raakvlakken die bestaan tussen recht en literatuur, kunnen ze elkaar wederzijds dienstbaar zijn. Posner noemt voor dit artikel drie relevante raakvlakken tussen recht en literatuur. Allereerst is veel recht te vinden in literatuur. Dit kan in de vorm zijn van een rechtszaak, of van een advocaat als personage of in de vorm van algemenere thema’s als (on)rechtvaardigheid en wraak. Ten tweede gaan beide disciplines over de betekenis of duiding van teksten. In beide disciplines is interpretatie van wezenlijk belang, helemaal als teksten qua tijd of gedachtegoed verder zijn verwijderd van de hedendaagse samenleving. Ten derde is het schrijven van beide soorten teksten een retorische aangelegenheid, waarbij gebruik wordt gemaakt van metaforen en verwijzingen naar andere teksten en waarbij de woordkeuze essentieel is (Posner, 1988: 5-8).

Mijns inziens zijn de theorieën in de stroming “law and literature” niet alleen relevant voor juristen, maar zijn zij zeker ook voor literair onderzoek nuttig. In de roman *Houd-den-bek* van André Brink komen zowel literaire als juridische teksten voor. Het is dan waardevol als men de verschillen en overeenkomsten van beide soorten teksten kent, zodat het onderlinge effect dat de teksten op elkaar hebben adequaat kan worden onderzocht. “Law and literature” is dan een passende manier om een roman met juridische aspecten te duiden. Omdat een roman één geheel vormt, moeten beide disciplines, inclusief hun verschillen, in samenhang met elkaar worden gezien, omdat juist deze verschillen in de literatuur betekenis kunnen verlenen aan deze samenhang.

Een belangrijk verschil tussen recht en literatuur is dat een rechter door een uitspraak het leven van een beschuldigde drastisch kan veranderen. Door een uitspraak kan een beklaagde in de gevangenis terecht komen, kan hij failliet worden verklaard en kan hem in sommige landen zelfs zijn leven worden ontnomen. De rechterlijke macht is zelfs speciaal opgericht om over de situaties van mensen te oordelen en hun levens of bepaalde aspecten daarvan te veranderen. Volgens Robert Cover maakt de rechtspraak onderdeel uit van een normatieve wereld (de “nomos”) en vormt zij deze tegelijkertijd. Wetten zijn ontleend aan bepaalde normen en het is de taak van de rechter om via het mechanisme van de rechtspraak de materiële wereld te veranderen (Cover, 1983: 4-9). Om effectief te kunnen opereren zal recht daarom samen moeten gaan met dwang. Hoewel literatuur ook effect kan hebben op het handelen van mensen, is dat niet zo dwingend als in het recht.

Hoewel zowel recht als literatuur, zoals eerder beweerd, verhalend is en bepaalde technieken toepast om het verhaal te vertellen (zoals het gebruik van metaforen of het

verwijzen naar andere teksten), worden juridische teksten doorgaans in een andere vorm geschreven dan literaire teksten. Een juridische tekst moet namelijk aan veel formele vereisten voldoen en wordt afstandelijker geformuleerd dan de meeste literaire teksten. Deze verschillen hebben gevolgen voor de analyse van teksten waarin beide disciplines voorkomen, zoals zal worden aangetoond in mijn analyse van de roman *Houd-den-bek*.

3. Wraak op het falende systeem

Richard Posner stelt dat wraak een belangrijk raakvlak kan zijn van literatuur en recht. Wraak is namelijk een veelvoorkomend thema in de literatuur en het recht, voornamelijk het strafrecht, wordt beschouwd als gekanaliseerde wraak:

Indeed, most of criminal law, and much of tort law besides, can be viewed as a civilized substitute for what would otherwise be the irrepressible impulse to avenge wrongful injuries. A correlative proposition is that if law and order break down, people will take the law into their own hands. (Posner, 1988: 25-26)

Omdat in vrijwel elk land een systeem bestaat dat daders straft, mogen slachtoffers dat zelf niet doen. Dit verbod op eigenrichting is uiteindelijk in ieders belang. Posner noemt hiervoor twee redenen die voor dit onderzoek van belang zijn. Hij stelt dat de wraakactie meestal heviger is dan hetgeen het eerdere slachtoffer is aangedaan. Emoties spelen hierin een grote rol, maar ook het feit dat men als men eigen rechter is de daad waarop men wraak neemt vaak ernstiger inschat en de eigen actie minder. Hierdoor wordt de eerdere dader het slachtoffer van de wraaknemer, waardoor al snel een vete ontstaat:

Aggressors become victims whose culturally sharpened instincts for revenge, activated by the revenge taken (perhaps rightfully) against them, are directed toward the original victim, or the victim's avenger. Such a response is especially likely because the aggressor may not realize that he is a wrongdoer; people are adept at rationalizing their conduct. (Posner, 1988: 29)

Het recht kan dus dienen als beschaafd substituut voor wraak. De keerzijde die ook Posner aangeeft is dat wanneer het recht geen afdoende antwoord heeft voor een slachtoffer, de mogelijkheid groot is dat het recht in eigen hand wordt genomen.

Dat het rechtssysteem tekortschiet voor de slaven in *Houd-den-bek* blijkt uit talloze voorbeelden. Vanaf 1806 behoorde Zuid-Afrika tot het Britse rijk en vanaf die tijd kregen de slaven langzaam bepaalde rechten toegekend (Jansen, 2009: 4). Wanneer zij deze rechten echter wilden laten gelden waren ze vaak slechter af dan ervoor. Kenmerkend is de passage waarin Galant gaat klagen in Worcester nadat hij is mishandeld met een sjambok (een soort zweep), om vervolgens in de cel te worden gegooid omdat hij geen

brief van zijn lijfheer heeft met diens toestemming om naar Worcester te komen. Hoewel Galant aangeeft dat hij enkel komt klagen, beschouwt de landdrost hem als weggelopen slaaf; hij moet in de cel wachten tot hij door zijn meester Nicolaas wordt opgehaald. Nicolaas arriveert de volgende dag en nadat Galant is geranseld, krijgt Nicolaas een korte reprimande van de helper van de landdrost.

Het recht biedt, ondanks de voorschriften die in de Kaap zijn bepaald en de begunstigende wetten die zijn aangenomen, op geen enkele manier houvast voor Galant. Het is al verwonderlijk dat hij zijn rechten als slaaf kent, want de bazen hebben hem dit niet verteld. Vervolgens wordt hij bestraft omdat hij zijn recht wil laten gelden. Er lijkt enigszins hoop te zijn voor Galant door de vermaning van de helper, maar uiteindelijk brengt deze vermaning geen verandering teweeg; integendeel: als Nicolaas en Galant zijn teruggekeerd op de boerderij wordt Galant zo erg mishandeld door Nicolaas dat hij drie dagen niet uit bed kan komen.

Galant blijft zich verzetten tegen de onderdrukking van Nicolaas. Wellicht is dit te verklaren door het feit dat Galant in zijn jeugd Nicolaas als gelijkwaardige vriend zag. Ook Nicolaas denk nog vaak terug aan deze tijd, maar merkt niet dat Galant geen vrede heeft met de verhouding zoals die nu tussen hen geldt. Nicolaas ziet deze verhouding tussen baas en slaaf meer als een vaststaand gegeven, terwijl Galant dit niet kan accepteren. Als Nicolaas in een vlaag van woede Galants kind doodmaakt, blijkt dit het keerpunt te zijn en wordt Galants verzet steeds intenser. Hij spreekt met de andere slaven over hun snelverwachte vrijlating en stelt een ultimatum: worden zij niet met Nieuwjaar vrijgelaten, dan zullen zij in opstand komen. Hoewel velen twijfelen, sommigen in stilte en anderen hardop, krijgt hij ook veel mensen mee. Wanneer Nieuwjaarsdag voorbij is gegaan en de slaven nog steeds niet vrij zijn, krijgt het plan van Galant steeds meer vorm.

Voor Galant is opstand de enige optie. De onvrijheid is voor hem onverdraaglijk en daarom is de opstand een noodzakelijk kwaad. Nicolaas voelt zich ook gevangen in zijn rol als eigenaar van de boerderij, maar hij lijkt zich neer te leggen bij deze rol, omdat het hem als een vaststaand feit toekomt en hij de goedkeuring van zijn familie wil. Galant ziet in dat door Nicolaas' houding enkel een revolte een einde kan maken aan de verhoudingen zoals die gelden. Het valt hem zwaar om tegen zijn jeugdvriend te rebelleren, maar voor hem is er geen andere keus. Opvallend is dat Galant juist degene is die, door alle misstanden op te sommen, de overige werkers zo kwaad maakt dat zij mee willen doen met de opstand. Galant zelf voelt naast de woede vooral verdriet voor het feit dat de revolte blijkbaar de enige mogelijkheid is om verandering te brengen. Want hoewel ook Galant uit is op wraak, wil hij met name verandering teweegbrengen. Daarom stelt hij ook nadrukkelijk dat de overige opstandelingen zo min mogelijk geweld moeten gebruiken en alleen moeten schieten als dit nodig is.

Volgens Robert Cover komt een groep die niet wil gehoorzamen aan heersende wetgeving terecht in een "secundaire hermeneutiek", waarin men binnen de gewelddadige context van het verzet moet bepalen wat juist en wat verkeerd is:

Whenever a community resists a rule of silence or some other law of the state, it necessarily enters into a secondary hermeneutic – the interpretation of the texts of resistance. [...] The group must understand the normative implications of struggle and the meaning of suffering and must accept responsibility for the results of the confrontations that will ensue. (Cover, 1983: 49)

Omdat Galant de leider is van de opstand, is vooral hij degene die de “texts of resistance” interpreteert. De anderen willen bijvoorbeeld allereerst wraak nemen op Piet, de vader van Barend en Nicolaas, waarop Galant stelt dat binnen deze opstand de “Oubaas” geen rol meer speelt, dat het in zijn tijd anders was en dat hun oorlog niet tegen hem is. Galant weet binnen de opstand dus een moreel kader te ontwikkelen waaraan de andere opstandelingen gehoorzamen.

Het aanvaarden van de consequenties die aan het verzet zijn verbonden, horen volgens Cover evengoed bij de “secundaire hermeneutiek”. De reacties op verzet zijn evenals het verzet zelf vaak gewelddadig. Daarom moet een groep in verzet dit geweld binnen de context opnieuw inkaderen, “it must think through the implications of living as a victim or perpetrator of violence in the contexts in which violence is likely to arise” (Cover, 1983: 50). Een consequentie is in dit geval de veroordeling door de Raad van Justitie. Galant weet dat de kans erg groot is dat hij wordt gepakt en dat het eigenlijk een vast gegeven is dat hij vervolgens ter dood zal worden veroordeeld. Hetzelfde rechterlijke systeem waarbinnen hij zijn rechten niet kon laten gelden, wordt nu ingezet om hem te veroordelen. Hij kan onder het geldende recht dus enkel verliezen, omdat de macht bij de groep ligt waartegen hij zich verzet.

4. Daders en slachtoffers

Zoals hiervoor al werd geschreven is persoonlijke wraak, die niet is gekanaliseerd door het recht, onwenselijk voor zowel de wraaknemer als de oorspronkelijke dader. Toch kan wraak als de enige oplossing gelden voor iemand als Galant, die geen vrede heeft met zijn leefsituatie en in zijn strijd geen steun vindt in het systeem, maar hier juist door wordt onderdrukt.

Galant is een slachtoffer van de slavernij. Zodra hij echter het heft in eigen handen neemt omdat hij de onrechtvaardige situatie wil veranderen, verwordt hij tot dader, want hoe graag hij ook zou willen dat de opstand niet nodig was, toch neemt hij hierin de leiding, omdat hij het beschouwt als noodzakelijk kwaad. Voor zijn geweld wordt hij vervolgens gestraft door het heersende bewind, wat hem opnieuw tot slachtoffer maakt, omdat de lezer beseft dat voor Galant geen andere uitweg bestond dan de revolutie. De stelligheid waarmee de Raad de slaven die terechtstaan typeert als daders en degenen op wie hun geweld is gericht als slachtoffers, wordt door het verhaal van Brink tenietgedaan. Uiteraard moet de Rade van Justitie dit onderscheid zo duidelijk mogelijk maken, omdat dit oordeel anders niet had kunnen worden uitgesproken. André Brink is niet gebonden aan een rechtlijnig onderscheid tussen daderschap en

slachtofferschap en kan daarom de nuance tonen. James Boyd White stelt dat een schrijver evenzeer als een rechter gebonden is aan taal en vorm, maar schrijvers zijn in tegenstelling tot de rechter “not bound by the rule of noncontradiction but eager to embrace competing or opposing strains of thought; not purely intellectual, but affective and constitutive” (1990: 42). Hierdoor kan een schrijver de complexiteit die achter een uitspraak schuilgaat illustreren.

Bij bestraffing via een rechterlijk systeem kan rekening worden gehouden met de mate van schuld van de dader, zo stelt Posner. Hieraan kan de strafmaat worden aangepast. Bij persoonlijke wraak is voor deze overweging geen ruimte; het enige dat de wraaknemer voor ogen staat is het leed dat hem is aangedaan en dat maakt dat hij de dader volledig verantwoordelijk houdt voor dit leed. Omdat hij in zijn wraak de mate van schuld van de dader niet betreft zal hij deze te ver doorvoeren, waardoor hij zelf dader wordt en hiermee de oorspronkelijke dader tot slachtoffer maakt (White, 1990: 30-31). Galant lijkt deze moelijkheid wel in te zien, maar maakt hierbij de kanttekening dat hij hoe dan ook slachtoffer blijft vanwege het onderdrukkende systeem, hoezeer hij ook zijn eigen daderschap bekent: “‘Mijn handen zijn vuil,’ zei hij. ‘De uwe ook. Wij lijken op elkaar. Toch brengt u mij naar de heren van het Hof zodat die mij kunnen doodmaken. Dat is uw gerechtigheid’” (Brink, 1988: 365). André Brink toont middels zijn roman dat in een onrechtvaardig systeem vooral slachtoffers ontstaan en dat men zich gedwongen voelt tot daderschap. Het zijn dus niet zozeer de mensen zelf die verwijtbaar handelen; hun schuld komt grotendeels voort uit het systeem.

Ook tijdens de apartheid was er sprake van twee groepen die tegenover elkaar werden geplaatst, waarbij blanke mensen meer rechten kregen toegewezen dan bruine en zwarte mensen. Als men als blank persoon de apartheidswetgeving gehoorzaamde en zich hier niet tegen verzette, nam men deel aan het systeem en was men hiervoor mede verantwoordelijk. Kon men zich als bruin of zwart persoon niet neerleggen bij de ondergeschikte rol die men kreeg toebedeeld en verzette men zich tegen deze rolverdeling, dan was men evenzeer verantwoordelijk voor het leed dat werd berokkend. Deze opstandelingen werden op hun beurt streng bestraft voor hun ongehoorzaamheid. Ook de blanke personen die zich (gewelddadig) verzetten tegen het onrechtvaardige overheidsbeleid waren op hun beurt daders en, als zij werden opgepakt, slachtoffers. Dit terwijl de mensen uit de onderdrukte groep die zich bij het systeem neerlegden en het mede in stand hielden door hun medewerking te verlenen, als slachtoffer maar tevens als dader kunnen worden beschouwd, bijvoorbeeld als zij werkzaam waren in gevangenissen waar (politieke) gevangenen werden vastgehouden en gemarteld.

Welke houding men ook aanneemt tegenover een overheidsbeleid dat (tegenwoordig) wordt beschouwd als onrechtvaardig, men verwordt vrijwel altijd tot dader of slachtoffer. André Brink maakt dit in *Houd-den-bek* duidelijk voor de slavernij, maar door de gelijkenissen met de apartheid in de ongelijke machtsverhouding tussen blanken en niet-blanken toont hij tegelijkertijd aan dat ook het overheidsbeleid dat

gold ten tijde van het schrijven van zijn roman de verhoudingen tussen mensen ernstig verstoorde, door ze middels wetten en politiek tegenover elkaar te stellen. Daarom kan *Houd-den-bek* worden gelezen als een aanklacht tegen de apartheid. De boodschap is dat men in een systeem waarin verschillende groepen mensen ongelijke rechten krijgen toebedeeld, de benadeelde groep wanneer men zich verzet naar (te) heftige middelen moet grijpen, omdat het reguliere systeem juist hetgeen is waartegen men zich genoodzaakt voelt op te treden. Uiteindelijk kent een dergelijk overheidsbeleid alleen verliezers: als slachtoffer of als degene op wie wraak wordt genomen. Verliezen is nauw verbonden aan een systeem waarin mensen tegenover elkaar worden geplaatst.

5. Lezen als jurist: de uitspraak van de Raad nader onderzocht

In het boek *Verbeeldingsmacht*, onder redactie van Witteveen en Taekema, zet Gaakeer (2000: 21) uiteen wat de meerwaarde van literatuur kan zijn voor het recht:

Gevestigde ideeën van juridische rationaliteit kunnen in de confrontatie met de andersoortige rationaliteit van de literatuur hun vanzelfsprekendheid verliezen, waardoor wij als juristen gevoeliger worden voor de gedachte dat datgene wat wij als juristen de werkelijkheid en de feiten noemen niet zo onproblematisch tot stand komt als gedacht. Literatuur kan ons een andere werkelijkheid tonen dan die wij verwachten aan te treffen en ons ervoor behoeden eenzijdig veel waarde te hechten aan 'de feiten', die immers voor een niet te onderschatten deel product zijn van onze eigen zienswijze en beroepsopvatting.

Mijns inziens geldt deze opvatting niet alleen voor juristen maar voor lezers in het algemeen. Weliswaar lezen de meeste niet-juristen niet vaak juridische teksten en zullen zij dus minder gevoelig zijn voor een routinematige lezing van uitspraken, maar toch is het ook voor hen van belang om een kritische blik op het recht en de rechtspraak te hebben. Als een uitspraak de enige tekst is die men tot zijn beschikking heeft, zou men zonder de kritische tegenhanger van de literatuur de feiten en het oordeel zoals die door een rechtbank worden gepresenteerd eerder als onbetwistbaar beschouwen. Literatuur kan aantonen dat de realiteit zich niet leent voor een dergelijke duidelijke afscheiding tussen bijvoorbeeld schuldig en onschuldig, of slachtoffer en dader. De werkelijkheid is complex en ambigu en een roman kan dit doen beseffen en op die wijze de aanspraak die een rechter doet op dé waarheid nuanceren. In de vorige paragraaf is beschreven hoe André Brink in zijn roman de nuance aantoont van de scheidslijn die de Rade van Justitie maakt tussen de daders van de slavenopstand enerzijds en de meesters als slachtoffers anderzijds.

De "akte van beschuldiging" en de "sententie" die André Brink voor- en achteraan de roman heeft geplaatst, zijn beide teksten die in een bepaalde (voorgescreven) vorm zijn geschreven. Door het formele taalgebruik en het feit dat uiteindelijk één

geschreven tekst naar voren wordt gebracht (hoewel verschillende mensen in de Raad plaatshebben, wordt als uit één mond gesproken) wordt aan de zitting een schijn van objectiviteit en waarheid verleend. Dat de uitspraak van de Raad evenzeer een verhaal is, bestaande naast vele andere verhalen en daardoor evenmin aanspraak kan maken op dé waarheid, zoals Weisberg al beweerde,⁵ laat André Brink zien door de verhalen van alle betrokkenen tussen de aanklacht en de uitspraak en alle verschillende interpretaties die men aan gebeurtenissen geeft. Het laten optreden van dertig verschillende personages die allemaal vanuit hun eigen perspectief spreken heeft dus een belangrijke functie in de roman. Ena Jansen (2009: 10) stelt dat vanaf het postmodernisme wordt getwijfeld aan het waarheidsgehalte van historische teksten: “Twijfel over de ‘historische juistheid’ van archiefmateriaal, onzekerheid en wantrouwen in de tekstuele overblijfselen van het verleden kenmerken historiografische metafiction”. Terugkerend naar de zaak die in de roman centraal staat, wordt uiteindelijk ook de opstand vanuit verschillende personen bekeken, zodat inderdaad blijkt dat men de opstand niet op dezelfde wijze heeft beleefd als in de “akte van beschuldiging” staat beschreven. Hiermee wordt de schijn van neutraliteit en objectiviteit van de aanklacht en de uitspraak blootgelegd. Het gezag van de rechterlijke teksten wordt hierdoor ondermijnd.

Het recht was in Zuid-Afrika een belangrijk instrument om de (koloniale) macht te behouden en te bevestigen, stelt Patrick Lenta. Lenta (2010: 3) richt zich op de rechtspraak tijdens de apartheid, waarvan hij beweert dat deze zo sober en onpersoonlijk mogelijk werd geuit om de achterliggende ideologie te maskeren. Mijns inziens was het recht ook ten tijde van de slavernij een onmisbaar machtsmiddel. Hoewel met name de aanklacht in formeel taalgebruik is opgesteld, is de inhoud van de uitspraak eerder uitvoerig en bedoeld om de ideologie van de heersende klasse te onderstrepen. Dit is een verschil met hoe Lenta de rechtspraak ten tijde van de apartheid erover. Zo wordt, als het over de omstandigheden van Galant gaat, gesteld dat hij altijd voldoende voedsel kreeg en dat hij werd begunstigd boven andere slaven en dat hij door de Landdrost waar hij heen ging om te klagen in het ongelijk is gesteld. Over de mishandelingen wordt bagatelliserend gesproken; de Raad beweert dat dit niet kan worden bewezen, aangezien Galant de vermeende dader heeft vermoord. Vervolgens wordt uitgebreid ingegaan op de genegenheid die de door Galant vermoorde Nicolaas voelde voor de slaaf.

Als men de overwegingen van de Raad leest in het licht van het middenstuk waarin de betrokkenen aan het woord zijn, wordt de partijdigheid van de Raad des te duidelijker. Zo is het feit dat Galant door de Landdrost ongelijk heeft gekregen geen argument voor de goede behandeling van Nicolaas, zo weten we door het verhaal van Brink, maar juist een bevestiging dat het systeem erop is gericht de macht bij de meesters te houden. Eerder is beschreven hoe de Landdrost de klacht weliswaar ongegrond verklaart, maar dat Nicolaas wel vermanend wordt toegesproken. Dit laatste essentiële feit wordt door de Raad in zijn geheel weggelaten, zodat de ongegronde klacht kan dienen als

toonbeeld van de opstandigheid van Galant. Deze zaken doen afbreuk aan de schijn van objectiviteit en zelfs rechtvaardigheid die de rechter ophoudt. Omdat de lezer bekend is met de (grotendeels verzonnen, maar niet minder inleefbare) achtergrond van de opstand, weet hij of zij dat bepaalde zaken sterk naar voren komen in de uitspraak, terwijl andere gebeurtenissen worden verzwegen of gebagatelliseerd. Volgens Lenta (2010: 1-2) is dit inzicht een bijdrage die literatuur kan leveren: “Literature confronts law with representations repressed by law and in doing so provides inspiration for critiques levelled against the justificatory enterprises of law, as well as recourses for contestation and improvement”.

In de “akte van beschuldiging” en de “sententie” wordt de afstand tussen dader en lezer vergroot; men kan zich bijvoorbeeld niet identificeren met Galant, die door de voltallige Raad als wrede moordenaar wordt gekenschetst. De rechterlijke teksten zijn op zodanige wijze geconstrueerd dat een veroordeling kan plaatsvinden. Dit wordt ook van de Raad van Justitie verlangd. In de literatuur hoeft geen veroordeling plaats te vinden en daarom kunnen de verschillende omstandigheden van de gebeurtenis worden beschreven, waardoor het benoemen van een schuldige juist wordt bemoeilijkt. Door het middenstuk worden alle betrokkenen menselijk en begrijpbaar(der). De afstand die men eerst gewaar was bij de dader(s), voelt men nu voor de uitspraak. Wat men eerst voor waar aannam omdat een tegengeluid ontbrak, wordt geleidelijk minder geldend. Men ziet door de verhalen in het middenstuk in dat “at every stage the law is [...] an ethical and political activity and should be understood and judged as such” (White, 1990: xiv).

Volgens White (1990: xv) is in elke rechterlijke motivering de wettelijke macht zichtbaar, “through a decision that the writer seeks to explain and justify”. De “oplossing” van de voorgelegde zaak is dus niet bij voorbaat gegeven, maar de rechter zal, door de macht die hij hiertoe heeft, zijn beslissing als de juiste voorstellen. Vooral in de “sententie” is dit toewerken naar de opgelegde straffen zichtbaar. Weisberg (1984: 19) stelt het als volgt: “Rhetoric and style are made to march along with legalisms. [...] form and language will assist the correct result not only to emerge, but to gain authority”.

Al op de eerste pagina van de “sententie” wordt de opbouw van de Rade van Justitie naar de straffen duidelijk. Allereerst wordt gesteld dat het tevreden zijn met de plaats die in de maatschappij aan mensen is gegeven, rust geeft. Vervolgens wordt gezegd dat de Raad zich niet opstelt als “advocaten van de slavenstand”, maar recht spreekt aan de hand van de huidige stand van zaken. Als de Raad daadwerkelijk was begaan met de situatie waarin de slaven verkeerden, zou hun toestand als verzachtende omstandigheid kunnen worden meegenomen in het oordeel. Door te stellen aan de hand van de huidige stand van zaken recht te spreken wordt de macht van de heersende groep bevestigd.

In de navolgende overwegingen wordt vervolgens elke gebeurtenis ten gunste van de machthebbers gesteld en komen de slaven in een kwaad daglicht te staan. De Raad gaat bijvoorbeeld uitgebreid in op de hoeveelheid drank en voedsel die door Nicolaas

aan Galant werd gegeven. De kleine hoeveelheid en lage kwaliteit van kost en drank wordt door de Raad aangevoerd als oorzaak voor de slavenopstand. Deze reden wordt vervolgens door de Raad onderuit gehaald; de slaven kregen zoveel voedsel dat mensen in Europa met hen zouden willen ruilen. De redenering van de Raad is echter problematisch als men bedenkt dat de oorzaak van de opstand voor Galant helemaal niet is gelegen in de hoeveelheid voedsel die hij kreeg. Galant wilde met zijn klachten over het eten en het drinken enkel provoceren, zodat hij een aanleiding had om in opstand te komen. Deze gebeurtenis van perifere betekenis wordt door de Raad in de kern geplaatst, waardoor datgene waar het werkelijk om gaat (de onvrijheid van de slaven is voor Galant de voornaamste reden voor de opstand) pas na deze uiteenzetting wordt genoemd en daardoor van minder belang lijkt dan de voedselvoorzieningen voor de slaven. De onvrijheid, voor Galant de reden om de opstand te leiden, wordt vervolgens enkel aangewend om te bewijzen dat Galant de spil is achter de opstand; verder wordt op deze reden niet ingegaan. De kern van de zaak (althans voor Galant) is hiermee weggedrukt naar de periferie.

In de uiteindelijke motivering van de strafmaat wil de Raad te kennen geven onpartijdig en onbevooroordeeld tot het oordeel te zijn gekomen; alle zienswijzen zijn overwogen en meegenomen in het oordeel en de Raad komt tot de conclusie dat een zware straf passend is. Na zorgvuldige lezing van de motivering van de Raad komt de lezer tot het oordeel dat de onvrijheid van de slaven, wat voor de slaven het belangrijkste motief van hun opstand was, nauwelijks inhoudelijk wordt behandeld, terwijl verstoring van de rust in het land als kern van het gebeuren wordt beschouwd door de Raad.

Hierboven werd gesteld dat een rechter zijn oordeel op zodanige wijze vormgeeft dat de uitspraak autoriteit verkrijgt. Hieraan kan worden toegevoegd dat “this authority is always qualified by the practices of legal argument” (White, 1990: 216). In het licht van de analyse van de uitspraak van de Raad van Justitie, bezien tegenover de verhalen die Brink in het middenstuk heeft geplaatst, en door het doorzien van de retoriek die de Raad in dienst stelt van die uitspraak, wordt het gezag van het vonnis en de redenering die daaraan voorafgaat ondermijnd. Deze ondermijning is een relevant effect in het licht van het protest tegen de apartheid: doordat men zich bewust wordt van de feilbaarheid van het rechtssysteem en de afwezigheid van de stem van de onderdrukten ten tijde van de slavernij, wordt tegelijkertijd het destijds geldende apartheidsrecht in hetzelfde kritische licht bekeken.

6. *Houd-den-bek* als politiek pamflet

Na het lezen van de roman zal men de beweegredenen begrijpen van de opstandelingen die in de “sententie” worden genoemd. Dit betekent echter niet dat men de opstandelingen als helden beschouwt en de slachtoffers van hun revolte als harteloze mensen die wat hen overkomen is zonder meer hebben verdiend. Daarvoor wordt door Brink een te genuanceerd beeld geschetst van de omstandigheden waaronder de

opstand heeft plaatsgevonden. De lezer ziet in dat het niet relevant is of de personages verwijtbaar of heldhaftig handelen, maar komt tot het besef dat ze door het milieu waarin zij leven sneller tot trieste keuzes worden gebracht. In het oordeel dat is uitgesproken door de Raad van Justitie worden echter wel schuldigen aangewezen. Hierdoor worden de onrechtvaardigheid en eenzijdigheid van het systeem getoond. In de uitspraak is geen ruimte voor nuance; de macht van de heersende klasse moet immers behouden blijven en daarom zijn rechtvaardiging vinden in de retoriek van de uitspraak. Deze rechtvaardiging wordt door het inzicht dat men verkrijgt door de verhalen van de (gefictionaliseerde) betrokkenen onderuit gehaald.

Volgens Weisberg (1984: 69) is het blootleggen van en het verzet tegen de valse retoriek die in bepaald recht kan bestaan een belangrijke functie van literatuur. Een dergelijke retoriek is niet alleen aan te treffen in het recht dat gold tijdens de slavernij maar ook in het recht in de tijd van de apartheid. In dergelijke rechtspraak wordt degene die zich verzet tegen het regime schuldig bevonden, terwijl men voorbijgaat aan de wantoestanden die hebben geleid tot het verzet of deze bagatelliseert. Van Collier (z.j.: *Neutraliteit van die regsbank*) spreekt van een “retoriese truuk” van een rechtbank die “sy uitspraak uit in terme van die clichés van die heersende klasse”. Door de stelligheid van de uitspraak te plaatsen tegenover het menselijke, genuanceerde beeld dat wordt geschetst in het gefictionaliseerde stuk, wordt het gezag van de uitspraak ondermijnd en de neutraliteit en onpartijdigheid van de rechterlijke macht betwijfeld. De lezer ziet in dat het oordeel symbool staat voor het systeem waartegen de beklagden zich verzetten. De rechters worden ontmaskerd als “spreekbuis van die onderdrukkende stelsel” (z.j.: *Neutraliteit van die regsbank*).

Vervolgens stelt Van Collier (z.j.: *Parallele met Suid-Afrika van 1982*):

Al wat die abstrakte outeur nog moet doen, is om die parallele tussen die slawe-opstand en die Suid-Afrika van 1982 daar te stel, dan geld die bedoelde perlukosie (nl. ‘verwerping van’; ‘afstandname van’; ‘afsku jeens’) ook die Suid-Afrikaanse regbank en regering van 1982.

Ook ten tijde van de apartheid werden personen die in opstand kwamen tegen het regime gestraft door rechters die dienstbaar waren aan de leiders die dit systeem hadden opgezet en in stand wilden houden. Omdat Houd-den-bek in apartheidstijd is geschreven en omdat ook in de roman twee bevolkingsgroepen tegenover elkaar worden geplaatst, is het verband tussen beide verwerpelijke politieke systemen snel zichtbaar.

Richard Posner (1988: 356) geeft in *Law and Literature* zijn literatuuropvatting weer, die op bepaalde punten wezenlijk verschilt van mijn literatuuropvatting. Zo stelt hij dat het inzetten van literatuur voor politieke doeleinden schadelijk zou zijn voor de literatuur en bovendien niet effectief. Hier ben ik het niet mee eens; ik denk integendeel dat literatuur een waardevol medium is om bepaalde (politieke) misstanden onder de aandacht te brengen of om een kritisch licht te laten schijnen op zaken die op het eerste

gezicht vanzelfsprekend lijken. *Houd-den-bek* is een dergelijke roman, geschreven voor politieke doeleinden. Dat maakt de literaire kwaliteit ervan niet minder; juist omdat de wantoestanden op literaire wijze indirect aan de lezer worden geadresseerd zal de boodschap sterker overkomen. Literatuur is mijns inziens bij uitstek geschikt om op een afwijkende en kritische wijze een spiegel van het dagelijks leven – en daaronder valt ook de politiek – te zijn.

Verder stelt Posner (1988: 357) dat contemporaine literatuur niet bedoeld is om specifieke problemen van de eigen tijd aan de orde te stellen, maar dat het gaat om “eternal problems of the human condition”. Literatuur moet volgens hem duidelijk onderscheiden worden van propagandistische traktaten, ook als het om grote kwesties gaat als discriminatie en oneerlijke wetgeving. Hij stelt vervolgens: “by insisting on the seperateness of law and literature, even while exploring their interactions, we help preserve both fields” (1988: 357). Allereerst is de veronderstelling dat literatuur altijd gaat om algemene problemen van de gehele mensheid niet juist, helemaal als Posner daarmee uitsluit dat literatuur de specifieke problemen van een bepaalde tijd en plaats kan belichten. Dit zou volgens Posner enkel tot de taak van de rechtspraak behoren. André Brink legt om zijn afkeer van de apartheid te tonen een verband tussen de onrechtvaardigheid tijdens de slavernij en de corrumperende (rechts) praktijken die plaatsvinden in de tijd waarin hij leeft. Door dit verband te leggen tussen de tegenwoordige tijd en een inmiddels algeheel afgekeurd systeem van ruim anderhalve eeuw eerder, toont Brink dat de geschiedenis zich op bepaalde punten herhaalt en dat de politiek die tijdens de apartheid wordt bedreven ook afkeurenswaardig is. In de roman worden weliswaar problemen behandeld die voor elk mens in dezelfde situatie zouden bestaan, maar dat betekent niet dat de politieke boodschap van de roman niet aanwezig is of dat het boek door deze boodschap verwordt tot een “propagandistisch traktaat”.

Hiermee in samenhang is Posners stelling dat de scheidslijn tussen recht en literatuur duidelijk moet worden getrokken om inmenging van randzaken als politiek te voorkomen. Wat echter de boodschap in *Houd-den-bek* zo duidelijk doet overkomen is de inzet van recht in de literatuur. Door de visies van de personages weer te geven wordt de werkelijke uitspraak van de Raad van Justitie onderdeel van deze “ooggetuigenverslagen”. Juist omdat deze teksten, juridisch en literair, in samenhang worden gelezen, wordt de kerngedachte van de roman duidelijk: dat het geldende recht wordt gebruikt om een verwerpelijk regime in stand te houden.

James Boyd White (1990: 19) stelt, anders dan Posner, dat een schrijver evenals een rechter altijd vanuit een bepaalde politieke of ethische visie schrijft:

I see the lawyer, then, as engaged in a set of linguistic and literary activities, just as the poet or novelist is [...]. Likewise, I see the poet or novelist [...] as engaged in certain forms of political and ethical discourse – of ‘legal’ discourse- just as the lawyer is, and on all sides whether they know it or not.

Volgens White spreekt niet alleen de rechter vanuit een bepaald discours dat zijn oordeel zal kleuren maar geldt dit eveneens voor schrijvers. André Brink zet zijn verhaal bewust in voor een politiek doeleinde; zijn roman, inclusief de “akte van beschuldiging” en de “sententie”, vormen in die zin de retoriek van zijn betoog. Zowel uitspraken als romans pleiten voor een bepaalde “zaak”. Zoals de rechter zonder literaire middelen zijn oordeel niet kan (weer)geven, zo zal een schrijver onvermijdelijk vanuit een bepaalde ethische en politieke optiek schrijven. Voor André Brink is deze onvermijdelijke inmenging van ethiek en politiek in de literatuur geen ongewenst effect; hij wendt intendeel de literatuur bewust aan om zijn boodschap over te brengen. Weisberg (1984: 42) stelde al dat literatuur bijzonder geschikt is om zaken of misstanden bloot te leggen:

No other medium can so expose the inevitable mix of professionalism and personal bias that motivates the socially powerful lawyer. Perhaps what we learn here is that professional success in law necessitates a kind of resonance between the lawyer's private biases and those of the wider power structure he serves.

In *Houd-den-bek* zijn de vooroordelen van de Raad aantoonbaar in samenhang met de opvattingen van de heersende groep die zij op die manier dient. Zo werden de klachten van de slaven over mishandelingen weerlegd of gebagatelliseerd en werd de rust in het land als belangrijke waarde gezien, waaruit een conservatieve houding is af te leiden omdat verandering dikwijls tot onrust leidt. Deze conservatieve houding diende de heersende klasse van slaveneigenaars. De roman toont op deze manier het verband met de tijd van de apartheid, omdat de rechters die in deze tijd rechtspraken hun oordeel velden op grond van de wetten van de apartheidspolitiek. Ook deze rechters hebben via een geconstrueerd verhaal hun oordeel gemotiveerd. Gebrekkige stukken in een dergelijke uitspraak kunnen door kritische lezing worden gevonden. Het gezag van het oordeel is hierdoor niet meer vanzelfsprekend.

Door de onrechtvaardigheid van de uitspraak van de Rade van Justitie aan te tonen en de nadruk die het legde op de rust en orde in het land wordt ook het apartheidsregime, waarvoor voorstanders ervan vooral pleitten omdat het orde zou scheppen en rust zou geven, aan een kritische blik onderworpen, of zoals Weisberg (1984: 43) stelt: “the storyteller wishes to criticize the ensconced social structure by demystifying its advocates”. Via zijn roman laat Brink zien dat (ook) rechters, die onpartijdig zouden moeten zijn, de machthebbers kunnen vertegenwoordigen, ook al zouden ze zo objectief en neutraal mogelijk recht moeten spreken. Dit werpt een ander licht op rechters, waardoor het besef van feilbaarheid van de Rade van Justitie over kan slaan op sommige rechters van de eigen tijd in het apartheidsregime. André Brink toont hiermee op literaire wijze de onrechtvaardigheid van de apartheid, waardoor hij een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de ondermijning van dit stelsel dat de menselijke verhoudingen zo op scherp stelde.

7. Conclusie

In dit artikel heb ik het effect onderzocht van de wederzijdse wisselwerking tussen de aanklacht en uitspraak tegen de slaven die in 1825 in opstand kwamen enerzijds en het middenstuk, waarin Brink dertig betrokkenen een stem geeft, anderzijds. Voor dit onderzoek heb ik voornamelijk gebruik gemaakt van de theorieën van “law and literature”, een onderzoeksgebied dat meestal wordt beschouwd als kader relevant voor juristen, maar dat mijns inziens ook ten dienste kan staan aan literatuurwetenschappers, zeker bij de analyse van een roman die zo doordrongen is van recht als *Houd-den-bek*.

In de tweede paragraaf heb ik aangegeven dat door bepaalde overeenkomsten tussen recht en literatuur beide onderzoeksgebieden in hun combinatie een meerwaarde kunnen bevatten. Literatuurwetenschap kan bijvoorbeeld worden ingezet om de retoriek en betekenisduiding in een juridische tekst te analyseren, terwijl het door juridische aspecten die voorkomen in een roman bevorderlijk kan zijn voor de interpretatie van een dergelijke roman om deze aspecten vanuit juridisch oogpunt te aanschouwen. Hierbij moeten echter ook de verschillen tussen recht en literatuur in het oog worden gehouden. Door ook deze verschillen in het onderzoek te betrekken kan men de juridische elementen binnen een literaire tekst beter bestuderen.

Omdat het recht aan het begin van de negentiende eeuw eigenlijk alleen maar gunstig was voor de heersende groep, moesten de slaven en werkers buiten dit systeem opereren en kwamen zij uit bij de enige denkbare oplossing waarvan Galant niet wilde dat het nodig was geweest: opstand en wraak. Dat ook binnen dit kader morele regels gelden, werd in de derde paragraaf beschreven.

In de vierde paragraaf is aangetoond dat een regime waarin bevolkingsgroepen tegenover elkaar worden gesteld, waarbij één groep vrijwel alle macht bezit, uiteindelijk vrijwel enkel uit slachtoffers en daders bestaat. Het zijn niet zozeer de mensen die juist of verkeerd handelen; het overheidsbeleid is zodanig corrumperend dat men voor extreme keuzes komt te staan. Men is gevangen in een bepaalde rol en zal deze rol bijna alleen maar met geweld van zich af kunnen schudden.

In paragraaf vijf werd een kritische blik geworpen op de “akte van beschuldiging” en de “sententie”, bezien in het licht van de verhalen van de betrokkenen zoals door Brink is opgetekend. Door zorgvuldige lezing van het feitenrelaas en het uiteindelijke oordeel dat door de Rade van Justitie is gegeven komt de subjectiviteit van dit betoog naar voren, waarbij voornamelijk opvalt dat de Raad sommige kernpunten die pleiten voor de slaven naar de periferie wegdrukt, terwijl op omstandigheden die gunstig zijn voor de heersende groep nadrukkelijk wordt ingegaan.

Het verband dat bestaat tussen de wijze waarop door het overheidsbeleid de verhoudingen tussen groepen op scherp worden gesteld en de consequenties daarvan tijdens de slavernij en het apartheidsregime, is behandeld in de zesde paragraaf. Hier werd de politieke boodschap die André Brink beoogt middels de roman over te

brengen uitgemeten. Brink heeft zijn roman geschreven in 1982, toen de apartheid in Zuid-Afrika nog gelding had en hij protesteert tegen dit overheidsbeleid via zijn roman. In deze paragraaf is ook uiteengezet op welke punten en om welke redenen mijn literaturopvatting verschilt van die van Richard Posner. André Brink toont op literaire wijze de onrechtvaardigheid van een regime dat bestond in de tijd dat hij de roman schreef. Hierdoor heeft hij een bijdrage geleverd aan de ondermijning van dit stelsel dat de menselijke verhoudingen zo op scherp stelde.

Vrije Universiteit Amsterdam

Bibliografie

- Brink, André.** 1988 [1982]. *Houd-den-bek*. Amsterdam: Meulenhoff.
- Cover, Robert M.** 1983. The Supreme Court, 1982 Term – Foreword: Nomos and Narrative. *Faculty Scholarship Series*, paper 2705. http://digitalcommons.law.yale.edu/fss_papers/2705. Geraadpleegd op 16 mei 2013.
- Gaakeer, Jeanne.** 2000. De canon in recht en literatuur: Van Wigmore via Weisberg naar het WorldWideWeb? In: Willem Witteveen en Sanne Taekema (reds.). *Verbeeldingsmacht. Wat juristen moeten lezen*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers.
- Giliomee, Herman.** 2003. *The Afrikaners. Biography of a People*. Charlottesville: University of Virginia Press.
- Jansen, Ena.** 2009. Slavernijromans als beginpunt voor een vergelijkend onderzoek tussen literatuur uit Zuid-Afrika en het Nederlands-Caribisch gebied. *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans*, 16(1): 3-28.
- Lenta, Patrick.** 2010. Introduction: Law and South African literature. *Current Writing: Text and Reception in Southern Africa*, 22(2): 1-18.
- Pons-Vignon, N. en Anseeuw, W.** 2009. Great expectations: Working conditions in South Africa since the end of apartheid. *Journal of Southern African Studies*, 35(4): 883- 900.
- Posner, Richard A.** 1988. *Law and Literature. A Misunderstood Relation*. Cambridge: Harvard University Press.
- Theal, George McCall.** 1904. *Records of the Cape Colony from 1793*. Londen, volume XX: 188-340. <http://ia600402.us.archive.org/4/items/recordsofcapecol20theauoft/recordsofcapecol20theauoft.pdf>. Geraadpleegd op 15 mei 2013.
- Van Coller, H.C. (z.j.).** *Houd-den-bek* as meervoudige ek-roman. <https://lic.ned.univie.ac.at/af/node/5192>. Geraadpleegd op 16 mei 2013.
- Ward, Ian.** 1993. Law and literature. *Law and Critique*, 4(1): 43-79.
- Weisberg, Richard H.** 1984. *The Failure of the Word: The Protagonist as Lawyer in Modern Fiction*. New Haven: Yale University Press.
- Weisberg, Richard H.** 1992. *Poethics and Other Strategies of Law & Literature*. New York: Columbia University Press.

White, James Boyd. 1990. *Justice as Translation. An Essay in Cultural and Legal Criticism.* Chicago: The University of Chicago Press.

Noten

1. Dit artikel is een bewerking van mijn scriptie voor de master moderne Nederlandse letterkunde aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Grote dank gaat uit naar mijn begeleider prof. dr. Ena Jansen.
2. Zie voor de documenten waarop André Brink zijn roman heeft gebaseerd: George McCall Theal, *Records of the Cape Colony from 1793*, volume XX (Londen, 1904), 188-340, <http://ia600402.us.archive.org/4/items/recordsofcapecol20theauoft/recordsofcapecol20theauoft.pdf> (geraadpleegd op 15 mei 2013).
3. Niet iedereen die op de boerderij werkte was slaaf, er waren ook vrije mensen die in dienst waren bij de eigenaars van de boerderijen. Deze mensen waren autochtone inwoners van Zuid-Afrika, zoals de Khoikhoi (Ena Jansen, "Slavernijromans als beginpunt voor een vergelijkend onderzoek tussen literatuur uit Zuid-Afrika en het Nederlands-Caribisch gebied," *Tydskrif vir Nederlands en Afrikaans* 16 (2009-1): 6. De rechtbank spreekt over Hottentotten. De positie van deze vrije mensen verschilde echter vrijwel niet van die van de slaven, omdat zij onder nagenoeg dezelfde werkomstandigheden verkeerden en sterk afhankelijk waren van hun meesters.
4. Marjolaine de Vos, "Jurist moet romans lezen," *NRC Handelsblad* 31 januari 2012, 4-5.
5. Zie paragraaf 2 van dit artikel.